

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
گروه زبان‌شناسی

پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته زبان‌شناسی همگانی

ساخت‌های کذب در زبان فارسی و نگرش فارسی‌زبانان نسبت به آن به‌عنوان یک رفتار زبانی – اجتماعی

استاد راهنما:

دکتر یحیی مدرسی

استاد مشاور:

دکتر فریبا قطره

پژوهشگر:

ندا اسدی

پاییز ۱۳۹۲

سپاسگزاری

انجام این پایان نامه را مرهون عزیزانی هستم. جناب آقای دکتر یحیی مدرسی، استاد بزرگوارم که اگر کنارم نبود قدم برداشتن در راه پژوهش برایم ممکن نبود. سرکار خانم دکتر فریبا قطره که راهنمایی و مشاوره‌هایش همچون چراغی روشن کننده‌ی این راه برایم بود. خانواده‌ی مهربانم که در تمامی این سال‌ها با حمایتشان راهگشایم بوده‌اند.

چکیده

تعاملات اجتماعی، مبنای ارتباطات بشری هستند، اما همیشه صدق و کلام صادقانه مبنای این تعاملات نیست و بسیاری از این تعاملات، حاوی کذب و دروغ نیز هستند. در واقع دروغ‌گویی، پدیده‌ای پیچیده است که نقش در خور توجهی در تعاملات اجتماعی بازی می‌کند. به گفته وریج، دروغ را می‌توان تلاش عامدانه فرد برای ایجاد باوری کذب در شریک ارتباطی تعریف کرد. از آنجاکه ساخت‌های صدق و کذب در فارسی و نیز نگرش فارسی‌زبانان نسبت به آن‌ها تا کنون از دیدگاه جامعه‌شناسی زبان مورد بررسی جدی قرار نگرفته است، انجام پژوهشی در این زمینه که هم به ساخت‌های زبانی و نشانگرهای آن و هم به جنبه‌های اجتماعی، روانی و فرهنگی دروغ بپردازد، ضروری به نظر می‌رسد. با توجه به همین موضوع است که هدف این پژوهش را بررسی ویژگی‌های ساخت دروغ در زبان فارسی و نگرش فارسی‌زبانان نسبت به آن قرار داده‌ایم. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی به انجام رسیده است و داده‌های آن به شیوه میدانی (پیمایشی و گفتگو) گردآوری شده است. پژوهشگر برای مرور ادبیات موضوع و بررسی پژوهش‌های انجام‌شده در این زمینه و تدوین چارچوب نظری خود از شیوه کتابخانه‌ای سود جسته است. جامعه آماری این پژوهش، شامل ۴۳۴ نفر از سخنگویان فارسی‌زبان است که در راستای آزمون فرضیه‌ها، متغیرهای سن، جنس، میزان تحصیلات، و شغل آنان کنترل شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که ساخت‌های صدق و کذب در فارسی به لحاظ برخی ویژگی‌های زبانی تفاوت نشان می‌دهند و رابطه معناداری بین نگرش فارسی‌زبانان به دروغ و ساخت‌های کذب در گفتار آنان وجود دارد.

کلیدواژه‌ها: جامعه‌شناسی زبان، کاربردشناسی، ساخت دروغ، جمله‌های کذب، زبان و دروغ، نگرش

فهرست مطالب

	سیمای پژوهش	فصل اول
۱		
۲	مقدمه	۱-۱
۳	اهمیت و ضرورت انجام پژوهش	۲-۱
۴	هدف‌های پژوهش	۳-۱
۴	پرسش‌های پژوهش	۴-۱
۵	فرضیه‌های پژوهش	۵-۱
۶	روش پژوهش	۶-۱
۷	روش‌های گردآوری داده‌ها	۱-۶-۱
۷	روش پیمایشی	۱-۱-۶-۱
۷	گفتگو	۲-۱-۶-۱
۸	جامعه نمونه	۲-۶-۱
۹	اصطلاحات و مفاهیم بنیادی	۷-۱
۹	دروغ	۱-۷-۱
۹	جمله‌های کذب	۲-۷-۱
۱۰	زبان دروغ	۳-۷-۱
۱۰	نگرش	۴-۷-۱
۱۰	سازمان‌بندی پژوهش	۸-۱
۱۲		فصل دوم
۱۳	پیشینه پژوهش	
۱۳	مقدمه	۱-۲
۱۳	پژوهش‌های خارجی	۲-۲
۱۸	پژوهش‌های انجام‌گرفته در ایران	۳-۲

۲۳	جمع‌بندی	۴-۲
۲۴	مباحث نظری	فصل سوم
۲۵	مقدمه	۱-۳
۲۶	صدق و کذب	۲-۳
۲۶	شروط صدق	۱-۲-۳
۲۷	ضمایر	۱-۱-۲-۳
۲۸	قیدها	۲-۱-۲-۳
۲۸	جمله‌های امری و پرسشی	۳-۱-۲-۳
۲۹	قیدهای تاکید	۴-۱-۲-۳
۳۰	شروط غیر صدق	۲-۲-۳
۳۲	جامعه‌شناسی زبان	۳-۳
۳۴	کاربردشناسی زبان	۴-۳
۳۵	نشانگرهای گفتمانی	۵-۳
۳۶	نظریه گرایس	۶-۳
۴۲	نشانگرهای زبانی دروغ	۷-۳
۵۳	جمع‌بندی مطالب	۸-۳
۵۵	توصیف و تحلیل داده‌ها	فصل چهارم
۵۶	مقدمه	۱-۴
۵۶	توصیف و طبقه‌بندی داده‌ها	۲-۴
۵۶	داده‌های پرسش‌نامه	۱-۲-۴
۵۸	توزیع پاسخ‌گویان	۱-۱-۲-۴
۶۲	پرسش‌نامه	۲-۱-۲-۴
۶۲	توصیف و طبقه‌بندی داده‌های پرسش‌نامه	۳-۱-۲-۴
۸۵	داده‌های گفتگوها	۲-۲-۴

۸۶	تحلیل داده‌ها	۳-۴
۸۶	تحلیل داده‌های پرسش‌نامه	۱-۳-۴
۸۶	رابطه میان دروغ و قسم خوردن	۱-۱-۳-۴
۸۹	رابطه بین «بیچوندن» و دروغ	۲-۱-۳-۴
۹۳	رابطه بین تعارف و دروغ	۳-۱-۳-۴
۹۷	دلایل دروغ‌گویی	۴-۱-۳-۴
۱۰۷	داده‌های گفتگوها	۲-۳-۴
۱۰۸	استفاده از ضمائر	۱-۲-۳-۴
۱۱۰	نشانه‌های احتیاط	۲-۲-۳-۴
۱۱۲	نشانه‌های نفی	۳-۲-۳-۴
۱۱۴	واژه‌های عاطفی	۴-۲-۳-۴
۱۱۶	نقل قول مستقیم و غیرمستقیم	۵-۲-۳-۴
۱۱۷	حروف و عبارات‌های ربطی	۶-۲-۳-۴
۱۱۹	میانگین طول جمله	۷-۲-۳-۴
۱۲۱	جمله‌های ساده و مرکب	۸-۲-۳-۴
۱۲۳	جمع‌بندی مطالب	۴-۴
۱۲۴	نتیجه‌گیری	فصل پنجم
۱۲۵	مقدمه	۱-۵
۱۲۵	بررسی پرسش‌ها و فرضیه‌ها	۲-۵
۱۳۷	پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آینده	۳-۵
۱۳۹	کتاب‌نامه	
۱۴۵	واژه‌نامه	
۱۵۳	پیوست شماره یک	
۱۵۶	پیوست شماره دو	

فهرست جدول‌ها

۵۸	جدول ۱-۴	توزیع پاسخ‌گویان بر حسب سن
۵۹	جدول ۲-۴	توزیع پاسخ‌گویان بر حسب جنسیت
۶۰	جدول ۳-۴	توزیع پاسخ‌گویان بر حسب میزان تحصیلات
۶۱	جدول ۴-۴	توزیع پاسخ‌گویان بر حسب شغل
۶۳	جدول ۵-۴	نگرش پاسخ‌گویان به رابطه میان قسم خوردن و دروغ
۶۴	جدول ۶-۴	نگرش پاسخ‌گویان در مورد قسم خوردن به‌عنوان یک رفتار زبانی
۶۵	جدول ۷-۴	نگرش پاسخ‌گویان در مورد کسانی که قسم می‌خورند
۶۶	جدول ۸-۴	نگرش پاسخ‌گویان در مورد ارتباط اصطلاح «پیچوندن» با دروغ
۶۷	جدول ۹-۴	نگرش پاسخ‌گویان در مورد اهل پیچ بودن
۶۸	جدول ۱۰-۴	نگرش پاسخ‌گویان در مورد میزان تشخیص «پیچوندن» طرف مقابل
۶۹	جدول ۱۱-۴	نگرش پاسخ‌گویان در مورد ارتباط میان دروغ و تعارف
۷۰	جدول ۱۲-۴	نگرش پاسخ‌گویان در مورد دروغ گفتن به سبب نرنجاندن طرف مقابل
۷۱	جدول ۱۳-۴	نگرش پاسخ‌گویان در مورد دروغ گفتن به سبب جلوگیری از ایجاد سوءتفاهم
۷۲	جدول ۱۴-۴	نگرش پاسخ‌گویان در مورد واقعی بودن تعارف‌های ایرانی (در مفهوم تمجید و تعریف از فردی یا چیزی)
۷۳	جدول ۱۵-۴	نگرش پاسخ‌گویان در مورد واقعی بودن تعارف‌های ایرانی (در مفهوم دعوت فردی به‌جایی یا کاری)
۷۴	جدول ۱۶-۴	نگرش پاسخ‌گویان در مورد میزان استفاده از واژه‌های مانند «احتمالاً»، «شاید» و «ممکنه» و حقیقت کلام آنان
۷۵	جدول ۱۷-۴	نگرش پاسخ‌گویان در مورد ارتباط دروغ و فرار از پاسخ‌گویی به وظایف معوقه در محل آموزشی
۷۶	جدول ۱۸-۴	نگرش پاسخ‌گویان در مورد ارتباط دروغ و فرار از بحث و جدال و پیامدهای احتمالی اعمال خود در منزل
۷۷	جدول ۱۹-۴	نگرش پاسخ‌گویان در مورد ارتباط دروغ و ارتقا در سلسله‌مراتب قدرت
۷۸	جدول ۲۰-۴	نگرش پاسخ‌گویان در مورد ارتباط دروغ با تعریف و تمجید و رضایت دیگری
۷۹	جدول ۲۱-۴	نگرش پاسخ‌گویان در مورد ارتباط بین دروغ و ترس

۸۰	نگرش پاسخ‌گویان در مورد ارتباط دروغ با ترس از دست دادن موقعیت و یا جلوگیری از به وجود آمدن هر گونه مشکل در محیط کار	جدول ۴-۲۲
۸۱	نگرش پاسخ‌گویان در مورد ارتباط دروغ با ترس از به هم خوردن آرامش و جلوگیری از ایجاد مشکل در خانه	جدول ۴-۲۳
۸۲	نگرش پاسخ‌گویان در مورد ارتباط دروغ با ترس از بروز هرگونه مشکل در محیط تحصیل	جدول ۴-۲۴
۸۳	نگرش پاسخ‌گویان در مورد میزان احساس ناراحتی از ورود مهمان سرزده	جدول ۴-۲۵
۸۴	نگرش پاسخ‌گویان در مورد میزان نشان دادن ناراحتی خود از ورود یک مهمان سرزده	جدول ۴-۲۶
۸۶	مقایسه میزان رابطه بین قسم و دروغ بر حسب متغیرهای زمینه‌ای پژوهش	جدول ۴-۲۷
۸۷	میزان همبستگی بین قسم و دروغ	جدول ۴-۲۸
۹۰	مقایسه میزان رابطه بین «پیچوندن» و دروغ بر حسب متغیرهای زمینه‌ای پژوهش	جدول ۴-۲۹
۹۱	رابطه همبستگی بین دروغ و «پیچوندن»	جدول ۴-۳۰
۹۴	مقایسه میزان رابطه بین تعارف و دروغ بر حسب متغیرهای زمینه‌ای پژوهش	جدول ۴-۳۱
۹۵	رابطه همبستگی بین دروغ و تعارف	جدول ۴-۳۲
۹۸	نظر پاسخ‌گویان در زمینه دلایل دروغ‌گویی	جدول ۴-۳۳
۱۰۲	نتایج آزمون تی تست و مقایسه میانگین‌ها	جدول ۴-۳۴
۱۰۶	همبستگی متغیرهای مستقل «دلایل دروغ‌گویی» با متغیر وابسته «میزان دروغ‌گویی»	جدول ۴-۳۵
۱۰۸	فراوانی استفاده از ضمائر شخصی در گفتار صدق و کذب گفتگو شوندهگان	جدول ۴-۳۶
۱۰۹	ضریب همبستگی استفاده از ضمائر با کذب بودن گفتار گفتگو شوندهگان	جدول ۴-۳۷
۱۱۰	میزان استفاده از نشانگرهای احتیاط در گفتار گفتگو شوندهگان	جدول ۴-۳۸
۱۱۱	ضریب استفاده از نشانگرهای احتیاط با کذب گفتار گفتگو شوندهگان	جدول ۴-۳۹
۱۱۲	میزان استفاده از نشانگرهای نفی در گفتار گفتگو شوندهگان	جدول ۴-۴۰
۱۱۳	ضریب استفاده از نشانگرهای نفی با کذب گفتار پاسخ‌گویان	جدول ۴-۴۱
۱۱۴	میزان استفاده از واژه‌ها و افعال حسی در گفتار گفتگو شوندهگان	جدول ۴-۴۲
۱۱۵	ضریب همبستگی استفاده از کلمات و افعال حسی با کذب گفتار گفتگو شوندهگان	جدول ۴-۴۳
۱۱۶	فراوانی استفاده از نقل قول در گفتار گفتگو شوندهگان	جدول ۴-۴۴

۱۱۷	ضریب همبستگی نقل قول مستقیم و غیرمستقیم با کذب گفتار گفتگو شوندهگان	جدول ۴-۴۵
۱۱۸	فراوانی استفاده از حروف و عبارتهای ربطی در گفتار گفتگو شوندهگان	جدول ۴-۴۶
۱۱۹	ضریب همبستگی استفاده از هر کدام از حروف و عبارتهای ربطی با کذب گفتار گفتگو شوندهگان	جدول ۴-۴۷
۱۲۰	میانگین طول جمله بر حسب تعداد واژهها در گفتار گفتگو شوندهگان	جدول ۴-۴۸
۱۲۰	ضریب همبستگی طول جملهها با کذب میزان گفتار گفتگو شوندهگان	جدول ۴-۴۹
۱۲۱	فراوانی استفاده از جملهها ساده و مرکب در گفتار گفتگو شوندهگان	جدول ۴-۵۰
۱۲۲	ضریب همبستگی استفاده از جملهها مرکب و صدق یا کذب گفتار گفتگو شوندهگان	جدول ۴-۵۱

فهرست نمودارها

۵۸	توزیع پاسخ‌گویان بر حسب سن	نمودار ۱-۴
۵۹	توزیع پاسخ‌گویان بر حسب جنسیت	نمودار ۲-۴
۶۰	توزیع پاسخ‌گویان بر حسب میزان تحصیلات	نمودار ۳-۴
۶۱	توزیع پاسخ‌گویان بر حسب شغل	نمودار ۴-۴
۸۸	نگرش پاسخ‌گویان در مورد رابطه بین قسم و دروغ	نمودار ۵-۴
۸۸	نگرش پاسخ‌گویان در مورد قسم به‌عنوان یک عادت زبانی	نمودار ۶-۴
۸۹	میزان اعتماد پاسخ‌گویان به قسم خوردن افراد	نمودار ۷-۴
۹۱	نگرش پاسخ‌گویان در مورد رابطه بین «پیچوندن» و دروغ	نمودار ۸-۴
۹۲	میزان «پیچوندن» در نگرش پاسخ‌گویان	نمودار ۹-۴
۹۳	میزان توانایی افراد در تشخیص «پیچوندن» طرف مقابل	نمودار ۱۰-۴
۹۵	نگرش پاسخ‌گویان به رابطه میان تعارف و دروغ	نمودار ۱۱-۴
۹۶	نگرش پاسخ‌گویان در مورد میزان صداقت در تعارفات ایرانی (به مفهوم تعریف و تمجید)	نمودار ۱۲-۴
۹۷	نگرش پاسخ‌گویان در مورد میزان صداقت در تعارفات ایرانی (در مفهوم دعوت به‌جایی یا کاری)	نمودار ۱۳-۴
۱۰۰	دلایل دروغ‌گویی و میزان فراوانی آن در بین پاسخ‌گویان	نمودار ۱۴-۴
۱۰۹	درصد استفاده از ضمائر شخصی در گفتار صدق و کذب گفتگو شونده‌گان	نمودار ۱۵-۴
۱۱۱	درصد استفاده از هر کدام از نشانگرهای احتیاط در گفتار صدق و کذب گفتگو شونده‌گان	نمودار ۱۶-۴
۱۱۳	درصد استفاده از هر کدام از نشانگرهای نفی در گفتار صدق و کذب گفتگو شونده‌گان	نمودار ۱۷-۴
۱۱۵	درصد استفاده از هر کدام از کلمات و افعال حسی «علاقه/عاشق/علاقه» و «تنفر/امتنفر/نفرت» در گفتار صدق و کذب گفتگو شونده‌گان	نمودار ۱۸-۴
۱۱۶	درصد استفاده از نقل‌قول در گفتار صدق و کذب گفتگو شونده‌گان	نمودار ۱۹-۴
۱۱۸	درصد استفاده از هر کدام از حروف و عبارت‌های ربطی در گفتار صدق و کذب گفتگو شونده‌گان	نمودار ۲۰-۴
۱۲۰	میانگین طول جمله در گفتار گفتگو شونده‌گان	نمودار ۲۱-۴
۱۲۲	درصد استفاده از جمله‌ها ساده و مرکب در گفتار گفتگو شونده‌گان	نمودار ۲۲-۴

فصل اول:

سیمای پژوهش

مردم در زندگی روزمره خود دروغ می‌گویند و این واقعیتی انکارناپذیر است. زیستن در جهانی عاری از دروغ و نیرنگ که مردمان آن جز راستی و راستگویی پیشه نکنند، از رویاهای دیرین انسان است، اما آیا تحقق کامل آن در جوامع ممکن می‌نماید؟ واقعیات نشان می‌دهد که این موضوع بسته به نگرش فرهنگی اعضای هر جامعه متفاوت است.

حوادث و ماجراهایی که برایمان اتفاق می‌افتد، تجاربی که کسب می‌کنیم، چیزهایی که می‌بینیم و سخنانی که می‌شنویم، راست هستند یا دروغ؟ مرز بین دروغ و راستی کجاست؟ آیا می‌توان به روشی علمی دروغ را مورد بررسی قرار داد؟ آیا اساساً می‌توان دروغ‌شناسی را در زمره مسایل علمی قرار داد؟ اگر چنین باشد موضوع آن در حیطه کدام یک از رشته‌های علمی قرار می‌گیرد؟ آیا می‌توان در زبان‌شناسی جایی برای بررسی این موضوع باز کرد؟ این‌ها پرسش‌هایی است که این پژوهشگر را، به‌عنوان دانش‌آموخته رشته زبان‌شناسی، به بررسی زبان دروغ واداشت.

برای بازشناسی گفتار دروغ از راست با این فرض شروع خواهیم کرد که دروغ‌گویی با بروز تغییراتی در فرد دروغ‌گو به‌طور کلی و در ساخت زبانی او به‌طور خاص همراه خواهد بود. شناخت این تغییرات به ما کمک خواهد کرد تا با موفقیت بیشتری حرف راست را از دروغ بازشناسیم. در این زمینه مطالعات بسیاری صورت گرفته و سعی شده است از علائم و نشانه‌های فیزیولوژیکی گرفته تا تغییرات رفتاری افراد دروغ‌گو مورد مطالعه قرار گرفته و ثبت شود. به‌طورنمونه در کتاب زبان‌شناسی حقوقی (مومنی؛ عزیزی، ۱۳۹۱) گفته شد که از نظر فیزیولوژیکی احتمالاً فشارخون افراد دروغ‌گو و کارکردهای بدنی آنان تغییر می‌کند و به‌طور کلی می‌توان ابراز داشت که دروغ‌گویی بر حرکات افراد تأثیر می‌گذارد. به‌طور مثال، گزارش شده است بیشتر دروغ‌گوها به‌هنگام دروغ‌گویی، بعضی از اعضای صورت خود را لمس می‌کنند. آنان از نگاه مستقیم به چشم مخاطب خودداری می‌کنند و نگاه خود را از جایی به‌جای دیگر معطوف می‌کنند، اما این تغییرات فیزیولوژیک موضوعی نیست که در اینجا به آن پرداخته شود، این پژوهش سعی بر آن دارد، تغییراتی را مورد بررسی قرار دهد که در ساخت زبانی دروغ‌قابل بازشناسی باشد.

به‌هرحال، جوامع زبانی مختلف، به لحاظ زبان‌شناختی تفاوت‌های بسیاری دارند. این جوامع زبانی، از نظر ساخت زبان دروغ نیز تفاوت‌های اندک یا فراوانی باهم دارند و این موضوع بررسی جداگانه هر زبان را به‌منظور توصیف ساخت زبان دروغ در آن زبان خاص ضروری می‌کند. در زبان فارسی نیز مانند زبان‌های دیگر، ساخت‌های کذب و صدق

وجود دارد و این پژوهش در قالب یک پایان‌نامه کارشناسی ارشد سعی دارد ساخت‌های زبانی دروغ در زبان فارسی و نگرش فارسی‌زبانان نسبت به آن را بررسی و تحلیل کند. برای حصول به این مهم، پژوهشگر سعی کرد که چند پرسش زبان‌شناختی درباره ساخت زبانی دروغ مطرح کند و سپس برای رسیدن به پاسخ این پرسش‌ها داده‌هایی را که شخصاً از طریق گفتگو گردآوری و ثبت کرده بود، مورد بررسی قرار دهد تا ساخت زبانی داده‌های گردآوری شده را توصیف نماید. از سوی دیگر، با توجه به اینکه پژوهشگر اعتقاد دارد برای تبیین چرایی ساخت زبانی دروغ نباید صرفاً به ساخت‌زبانی محدود شد و لازم است زمینه گسترده‌تری را نیز که باعث بروز چنین ساخت‌هایی شده است، مورد بررسی قرار داد، بنابراین اقدام به تدوین یک پرسش‌نامه کرد تا با نظرسنجی از فارسی‌زبانان نگرش آنان را درباره دروغ و دروغ‌گویی مورد بررسی قرار دهد. از این نظر پژوهش حاضر را می‌توان پژوهشی در حیطه جامعه‌شناسی زبان دانست.

بنابراین، در این فصل که «سیمای پژوهش» نام دارد، پس از مقدمه، ضرورت انجام پژوهش، در قالب یک پایان‌نامه کارشناسی ارشد تبیین خواهد شد. پس از آن قلمرو پژوهش را تعیین می‌کنیم تا بتوانیم در یک گستره مشخص و بدون خارج شدن از موضوع مورد نظر به بررسی موضوع بپردازیم. پرسش‌های پژوهش، مبحث بعدی این فصل خواهد بود تا متعاقب آن، فرضیه‌های پژوهش را بر مبنای پرسش‌های مطرح‌شده عنوان کنیم. در ادامه روش پژوهش، روش گردآوری اطلاعات، و روش تجزیه و تحلیل داده‌ها را بیان خواهیم نمود. در پایان نیز عمده‌ترین اصطلاحات و کلیدواژه‌های به‌کاررفته در این پژوهش را تعریف و تبیین خواهیم نمود.

۱-۲- اهمیت و ضرورت انجام پژوهش

تعاملات اجتماعی، مبنای ارتباطات بشری هستند و دروغ‌گویی، پدیده‌ای پیچیده است که نقش مهم و معناداری در این تعاملات ایفا می‌کند. دروغ را می‌توان «تلاش عامدانه فرد برای ایجاد باوری کذب در شریک ارتباطی‌اش» تعریف کرد (وریج؛ ۲۰۰۰-۶۳). از آنجاکه ساخت‌های صدق و کذب در فارسی و نیز نگرش فارسی‌زبانان نسبت به آن‌ها تا کنون از دیدگاه جامعه‌شناسی زبان مورد بررسی قرار نگرفته است، انجام پژوهشی در این زمینه که هم به ساخت‌های زبانی و نشانگرهای آن و هم به جنبه‌های اجتماعی، روانی و فرهنگی دروغ بپردازد، ضروری به نظر می‌رسد. اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش زمانی بیشتر روشن‌تر می‌شود که بدانیم تا کنون هیچ پژوهش میدانی در زمینه ساخت دروغ در زبان

1. A. Vrij

فارسی و نگرش فارسی‌زبانان نسبت به آن انجام نشده است. از این رو، پژوهش حاضر می‌تواند پنجره تازه‌ای را به سوی درک و شناخت گفتار کذب و ساخت زبانی آن در زبان فارسی باز نماید.

۳-۱- هدف‌های پژوهش

هدف‌های اصلی این پژوهش عبارت‌اند از:

۱. توصیف و تبیین ساخت زبان دروغ در زبان فارسی از طریق تعیین شاخص‌های زبانی جمله‌های دروغ
۲. تعیین و تبیین نگرش فارسی‌زبانان نسبت به دروغ و دروغ‌گویی و تأثیر این نگرش بر ساخت زبان

۴-۱- پرسش‌های پژوهش

با توجه به آنچه در بالا مطرح شد، در این پژوهش سعی شده است با بررسی داده‌های گردآوری‌شده، به پاسخ مناسبی برای پرسش‌های زیر دست‌یابیم:

۱- نگرش فارسی‌زبانان نسبت به دروغ و دلایل این رفتار زبانی چیست؟

۱. میزان ارتباط میان مقوله‌هایی نظیر قسم خوردن، تعارف و «پیچوندن» با دروغ تا چه حد است؟
۲. میزان همبستگی بین علل مختلفی نظیر نرنجاندن طرف مقابل، جلوگیری از ایجاد سوءتفاهم، فرار از پاسخ‌گویی به وظایف معوقه، فرار از بحث و جدال و پیامدهای احتمالی آن در منزل، میل به ارتقا در سلسله‌مراتب قدرت، تعریف و تمجید و متغیر ترس و میزان دروغ‌گویی افراد چقدر است؟
۳. تعارف‌های ایرانی واقعی و از صمیم قلب هستند یا بیشتر عاداتی فرهنگی محسوب می‌شوند؟
۴. میزان کاربرد واژه‌هایی مانند «احتمالاً»، «شاید» و «ممکنه» در گفتار صدق و کذب فارسی‌زبانان چقدر است؟
۵. افزایش سن تا چه میزان با بسامد جمله‌های کذب ارتباط دارد؟
۶. افزایش میزان تحصیلات چقدر بر بسامد جمله‌های کذب اثر می‌گذارد؟
۷. میزان ارتباط بسامد وقوع جمله‌های کذب با جنسیت افراد چقدر است؟
۸. میزان ارتباط بسامد وقوع جمله‌های کذب با شغل افراد چقدر است؟

۲- تا چه حد می‌توان با استفاده از برخی نشانگرهای زبانی، کذب یا صدق گفتار سخنگویان را تعیین کرد؟

۱. کاربرد ضمائر شخصی در گفتار کذب در مقایسه با گفتار صدق به چه میزان است؟
۲. کاربرد نشانگرهای احتیاط (واژه‌هایی همچون شاید و احتمالاً) در گفتار کذب در مقایسه با گفتار صدق به چه میزان است؟
۳. کاربرد نشانگرهای نفی در گفتار کذب در مقایسه با گفتار صدق به چه میزان است؟
۴. کاربرد واژه‌ها و فعل‌های حسی (تنفر داشتن و دوست داشتن) در گفتار کذب در مقایسه با گفتار صدق به چه میزان است؟
۵. کاربرد جمله‌های نقل قول به چه میزان نشاندهنده صدق گفتار است؟
۶. کاربرد حروف و عبارتهای ربطی (واژه‌هایی نظیر اما، بجز، باوجود این، ولی، غیر از و جدا از) در گفتار صدق در مقایسه با گفتار کذب چگونه است؟
۷. میان طول کلام در گفتار کذب و صدق چه رابطه‌ای وجود دارد؟
۸. میان بسامد جمله‌های ساده در گفتار کذب و صدق چه رابطه‌ای وجود دارد؟

۱-۵- فرضیه‌های پژوهش

۱- نگرش فارسی‌زبانان نسبت به دروغ منفی است و عواملی همچون نرنجاندن طرف مقابل، جلوگیری از ایجاد سوءتفاهم، فرار از پاسخ‌گویی به وظایف معوقه، فرار از بحث و جدال و پیامدهای احتمالی آن در منزل، میل به ارتقا در سلسله‌مراتب قدرت، تعریف و تمجید و متغیر ترس بر میزان دروغ‌گویی آنان تأثیر می‌گذارد.

۱. میان مقوله‌هایی نظیر قسم خوردن، تعارف و «پیچوندن» با دروغ ارتباط مستقیمی وجود دارد.

۲. میان علل مختلفی نظیر نرنجاندن طرف مقابل، جلوگیری از ایجاد سوءتفاهم، فرار از پاسخ‌گویی به وظایف معوقه، فرار از بحث و جدال و پیامدهای احتمالی آن در منزل، میل به ارتقا در سلسله‌مراتب قدرت، تعریف و تمجید و متغیر ترس و میزان دروغ‌گویی افراد همبستگی بالایی وجود دارد.

۳. تعارف‌های ایرانی واقعی و از صمیم قلب نیستند و بیشتر عاداتی فرهنگی محسوب می‌شوند.

۴. میزان کاربرد واژه‌هایی مانند «احتمالاً»، «شاید» و «ممکنه» در گفتگوهای صدق بیشتر از کذب است.
۵. با افزایش سن، بسامد جمله‌های کذب کم می‌شود.
۶. با افزایش میزان تحصیلات، بسامد جمله‌های کذب زیاد می‌شود.
۷. بسامد وقوع جمله‌های کذب در نزد زنان بیشتر است.
۸. بسامد وقوع جمله‌های کذب در مشاغل آزاد بیشتر است.

۲- کاملاً می‌توان با استفاده از برخی نشانگرهای زبانی، کذب یا صدق گفتار سخنگویان را تعیین کرد.

۱. میزان استفاده از ضمائر (من، او، شما و مانند آن) در جمله‌های کذب کمتر است.
۲. میزان کاربرد نشانگرهای احتیاط (واژه‌هایی همچون شاید، احتمالاً) در گفتار کذب کمتر از صدق است.
۳. میزان کاربرد نشانگرهای نفی در گفتار کذب بیشتر از گفتار صدق است.
۴. میزان کاربرد واژه‌ها و فعل‌های حسی (تنفر داشتن و دوست داشتن) در جمله‌های کذب نسبت به جمله‌های صدق بیشتر است.
۵. بسامد استفاده از جمله‌های نقل قول در گفتار صدق بیشتر از گفتار کذب است.
۶. کاربرد حروف و عبارتهای ربطی (اما، بجز، باوجود این، ولی، غیر از، جدا از) در گفتار صدق بیشتر از گفتار کذب است.
۷. طول کلام در گفتار کذب نسبت به گفتار صدق بیشتر است.
۸. بسامد جمله‌های ساده در گفتار کذب بالاتر از گفتار صدق است.

۶-۱- روش پژوهش

بخش عمده پژوهش حاضر به صورت میدانی صورت گرفته است و به لحاظ روش شناختی، پژوهشی توصیفی - تحلیلی محسوب می‌شود که در جامعه فارسی‌زبان تهران در تابستان سال ۹۱ و با دو تکنیک پیمایشی و گفتگویی انجام گرفته که در بخش‌های ذیل تشریح می‌شود:

۱-۶-۱- روش‌های گردآوری داده‌ها

پرسش‌های پژوهش حاضر را می‌توان به دو گروه زیر تقسیم کرد: الف) پرسش‌هایی که برای ارائه پاسخ آنها باید نظر اعضای جامعه زبانی را در خصوص موضوع مورد پژوهش و به طور خاص نگرش فارسی‌زبانان در مورد دروغ، جویا شده و جمع‌بندی کرد. ب) پرسش‌هایی که برای دستیابی به پاسخ آنها باید داده‌های واقعی زبان فارسی، یعنی داده‌های زبان دروغ در زبان فارسی را مورد بررسی قرار داد. بر همین اساس برای سؤال‌های بخش «الف» از روش پیمایشی استفاده شده که توضیح آن در بخش ۱-۶-۱ ارائه خواهد شد و به‌منظور گردآوری داده‌های زبانی لازم در خصوص ساخت زبان دروغ که به پاسخ پرسش‌های گروه «ب» خواهد انجامید، از گفتگو و ضبط داده‌های زبانی استفاده شد که در بخش ۱-۶-۲ تشریح خواهد شد.

۱-۱-۶-۱- روش پیمایشی

برای اطلاع از نگرش فارسی‌زبانان درباره دروغ و دروغ‌گویی، پرسش‌نامه‌ای تدوین گردید و میان پاسخ‌گویان توزیع گردید. پرسش‌نامه از دو بخش تشکیل شده است: پرسش‌های مربوط به مشخصات فردی و پرسش‌های مربوط به نگرش و میزان استفاده از دروغ در گفتار روزمره (ن.ک. پیوست شماره ۱).

۱-۲-۶-۱- گفتگو

این پژوهشگر برای گردآوری داده‌های زبانی لازم، اقدام به انجام ۲۸ گفتگو با گویشوران فارسی‌زبان تهرانی نمود. این افراد به صورت روش نمونه در دسترس انتخاب شده بودند و پژوهشگر فقط متغیرهای سن و جنسیت را در مورد آنها کنترل کرد. بدین ترتیب که ۷ نفر زن زیر ۲۵ سال، ۷ نفر زن بالای ۲۵ سال، ۷ نفر مرد زیر ۲۵ سال، و ۷ نفر مرد بالای ۲۵ سال به روش نمونه در دسترس برای گفتگو انتخاب شدند و پژوهشگر به صورت شفاهی و حضوری اقدام به طرح سؤالاتی تشریحی برای آنان و دریافت پاسخ‌هایشان نمود. سپس فایل صوتی این گفتگوها بر روی کاغذ پیاده گردید. از آنجاکه در گفتگوهای حضوری و شفاهی، حواشی زیادی در خلال گفتگو مطرح می‌شد که ربطی به موضوع پژوهش نداشت، پس از پیاده‌سازی فایل‌های صوتی، پاسخ هر فرد به هر یک سؤالات در قالب دو پاراگراف کوتاه شد و حواشی بی‌ارتباط به موضوع پژوهش از پاسخ‌ها حذف گردید. از آنجاکه هدف از این گفتگوها، استخراج ساخت‌های زبانی دروغ در زبان فارسی بود، از

پاسخ‌گویان خواسته شد تا پاسخ هر سؤال را یک بار صادقانه و راست، و بار دیگر به صورت کذب و دروغ عنوان کنند. سؤالات ارائه‌شده در گفتگوهای حضوری پژوهش شامل ۸ پرسش زیر بود که زیر نظر استاد محترم راهنما تنظیم شد:

۱. نظر خود را راجع به وضعیت ازدواج در ایران بیان نمایید.
 ۲. آیا نهاد خانواده در ایران مهم است؟
 ۳. آیا میزان درآمد در ازدواج مهم است؟ چرا؟
 ۴. روابط شما با خواهر و برادرتان چگونه است؟
 ۵. نظر خود را نسبت به داشتن دوست‌دختر/ پسر بیان نمایید. لطفاً توضیح دهید.
 ۶. جایگاه پدر و مادر در ایران کجاست؟
 ۷. شما تا چه حد به عقاید و نظرات آن‌ها اهمیت داده و در چه مواردی از آن‌ها تبعیت می‌کنید؟
 ۸. اولویت‌های خود را در زندگی بیان نمایید.
- سپس داده‌های به‌دست آمده از پرسش‌نامه‌ها و گفتگوها پس از کنترل متغیرها (سن، میزان تحصیلات، شغل و جنسیت) مورد تحلیل قرار گرفتند. برای تحلیل آماری نتایج حاصله از پرسش‌نامه‌ها از نرم‌افزار SPSS و آزمون‌های آماری استفاده گردید.

۱-۲-۶-۱- جامعه نمونه

پرسش‌نامه‌ها در میان ۴۳۴ نفر از فارسی‌زبانان تهرانی که به طور تصادفی به‌عنوان نمونه آماری پژوهش برگزیده شدند، توزیع گردید. نحوه توزیع این پرسش‌نامه‌ها، عمدتاً از طریق فضای مجازی بر روی اینترنت بود. بدین صورت که پژوهشگر، پرسش‌نامه را در وبگاه‌هایی مانند فیس‌بوک و گوگل پلاس به اشتراک گذاشت و برای دوستان خود از طریق پست الکترونیکی ارسال کرد. پاسخ‌های داده‌شده به این سؤالات در صفحه‌ای اختصاصی بر روی وب سایت اسناد گوگل (<https://docs.google.com>) ذخیره گردید. همان طور که گفته شد هدف از انجام پیمایش دستیابی به نگرش جامعه آماری مورد نظر در خصوص دروغ و دروغ‌گویی است.

همچنین برای بررسی ساخت زبان دروغ، ۲۸ نفر از بین فارسی‌زبانان شهر تهران به شیوه نمونه در دسترس، به‌عنوان جامعه آماری انتخاب شدند و به‌منظور گردآوری داده‌های زبانی با آنها گفتگوهایی صورت گرفت.

۷-۱- اصطلاحات و مفاهیم بنیادی

برای روشن کردن بیشتر موضوع پژوهش، برخی مفاهیم بنیادین و واژه‌های کلیدی پژوهش را به اختصار تعریف و تبیین می‌نماییم.

۱-۷-۱- دروغ

دروغ را می‌توان «تلاش عمدانه فرد برای ایجاد باوری کذب در شریک ارتباطی^۱» تعریف کرد (وریج، ۲۰۰۰-۶۳). البته این تعریف، بسیار وسیع است و تمام پاره‌گفتارهای غیر صدق، اعم از لطیفه‌ها، طعنه‌ها، و کنایه‌ها را به‌عنوان صورت‌هایی از دروغ در بر می‌گیرد چرا که در تمام این موارد، گوینده بر آن است تا پیامی غیر صادق را به گیرنده القاء نماید. تعریف فوق، پیام‌هایی را که به‌صورت غیر عمدانه حاوی پاره‌گفتارهای کذب هستند از دایره شمول خود خارج می‌نماید و آنها را خطا یا اشتباه تلقی می‌کند و نه دروغ. اگرچه برخی پژوهشگران، بین فریب^۲ و دروغ قائل به تمایز هستند (نیبرگ^۳، ۱۹۹۳-۷۴) اما اکثر آنها نیز این دو اصلاح را مترادف قلمداد می‌نمایند زیرا هر دوی این اصطلاحات، با تعریف فوق همخوانی دارند.

۱-۷-۲- جمله‌های کذب

کاربران زبان، زبان را به‌عنوان وسیله‌ای برای تبادل اطلاعات درباره جهان به‌کار می‌برند. در حوزه زبان‌شناسی و فلسفه زبان، این موضوع با رابطه میان زبان و شروط صدق مطرح می‌شود. استراسون^۴ (۱۹۷۱) اشاره می‌کند که مفهوم «صدق» و «شروط صدق» می‌توانند مبین معنای زبان باشند. گویندگان، زبان را برای بیان چیزی درباره جهان یا توصیف حالتی از امور استفاده می‌کنند. آنها بین جمله‌ها (عناصر بازنمایی) و امور جهان واقعی (عناصر شروط صدق) ارتباط برقرار می‌سازند. این دو دسته از عناصر هستند که در معرض قضاوت صدق بودن یا کذب بودن قرار می‌گیرند.

¹.communicative partner

².deception

³.D. Nyberg

⁴.P.F. Strawson

یکی از برجسته‌ترین رویکردهای مطرح‌شده در مورد معنای زبانی، رویکرد دیویدسون^۱ (۱۹۶۷، ۱۹۸۴) است که تحت عنوان نظریه‌ی شروط صدق معنا شناخته می‌شود. این رویکرد مبتنی بر مقابله دادن جمله‌های زبان طبیعی با عناصر جهان واقعی است، بدین معنا که معنای یک جمله، به واسطه شروط صدقش مشخص می‌شود، یعنی باید شرایطی در جهان واقع وجود داشته باشد که آن جمله صدق باشد.

۱-۷-۳- زبان دروغ

رویکرد کاربردشناسی زبان به مسئله دروغ و ساخت‌های کذب در زبان نیز در راستای نگاه ویژه کاربردشناسی زبان به موضوع این پژوهش است. از آنجا که زبان، وابسته به بافت است، در این رویکرد ساخت‌های دروغ نیز عناصری بافت-وابسته هستند که باید سرنخ‌های این ساخت‌ها را در بافت‌های موقعیتی آن جستجو کرد.

۱-۷-۴- نگرش

نگرش، از مفاهیم کاربردی در علم روان‌شناسی اجتماعی است. این اصطلاح از دهه ۱۹۵۰ به بعد متداول گردید و امروزه یکی از مهم‌ترین مفاهیم مورد استفاده در روان‌شناسی اجتماعی آمریکا است.

ترکیب شناخت‌ها، احساس‌ها و آمادگی برای عمل نسبت به یک چیز معین را نگرش شخص نسبت به آن چیز

گویند. معادل انگلیسی واژه نگرش، واژه Attitude است که چندین معنا دارد. این واژه از واژه لاتین Optus گرفته شده که به معنی مناسبت و سازش‌یافتگی است و ریشه دیگر این واژه Aptitude بوده که به معنی حالت و آمادگی ذهنی یا فکری برای عمل است.

۱-۸- سازمان‌بندی پژوهش

این پژوهش در پنج فصل تدوین شده که در فصل دو به پیشینه‌ی پژوهش‌هایی که تاکنون در زبان انگلیسی و فارسی انجام شده، می‌پردازیم. در فصل سه مباحث نظری پژوهش را بیان نموده و در فصل چهار به تحلیل و توصیف داده‌های

⁵ D. Davidson

گردآوری شده در پژوهش حاضر خواهیم پرداخت. فصل پنج نتیجه پژوهش انجام شده را پیش روی ما می‌گذارد و در انتها کتاب‌نامه، واژه‌نامه فارسی به انگلیسی و انگلیسی به فارسی و پیوست‌ها ارائه می‌گردد.